

Јулија ТРИЧКОВСКА

ХРОНОЛОГИЈА НА РАНИТЕ ДЕЛА НА ЗОГРАФОТ МИХАИЛ (АНАГНОСТ) ОД САМАРИНА

Почетоци - северна Грција

Податоците за почетоците на работата на носителот на зографското семејство од Самарина, Михаил, односно за делата создадени пред преселувањето во Македонија, до неодамна беа многу скудни, а за македонските истражувачи скоро непознати.¹ Најновите истражувања на Н. Х. Папагеоргиос за сликарството во католиконот на манастирот Св. Параскева (сл. 1) и во цр. Преображение во близина на Самарина (сл. 2), каде што се потврдува учеството на Михаил, во голема мера придонесуваат за дефинирање на раната фаза на неговиот сликарски пат.²

¹ Извесен е бројот на самарински зографи од крајот на XVIII и XIX век, меѓу кои и на зографот Михаил, чија работа во грчката историографија до неодамна се следеше преку коментари на натписи и записи и скромна каталожка обработка, главно, на иконописни дела. Меѓу оние кои авторот на овој труд имаше можност да ги проследи се: Ф. Пиоμπινος, *Ελληνες Αιγιογράφοι μέχρι το 1821*, Αθήνα 1984, 37; Μ Γαρίδης, *Οι επιγραφές του Κλεινωβού*, Ιστορικά 2, тχ. 3, Αθήνα, 1985, 183-203; Κ. Μακρής, *Οι ζωγράφοι της Σαμαρίνας*, Θεσσαλονίκη 1991, 54, 56-57, 59-60; Ν. Κ. Μουτσοπούλου, *Συμβολή στη μορφολογία της Ελληνικής γραφής λευκώμα, Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών επιγραφών*, Θεσσαλονίκη 1977, 229, еικ. 578; Μ. Χατζιδακис, *Ελληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830)*, Τ.1, Αθήνα 1987, 162-164; Ε. Дракоπούλου, *Ζωυραφοι απο τον ελληνικο στον βαλκανικο χωρο, Ζητήματα Μεταβυζαντινής Ζωυραφικής στη μνήμη του Μανόλη Χατζηδακис*, Αθήνα 2002, 113; Μ. Χατζιδακис - Ε. Дракоπούλου, *Ελληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830)*, Τ.2, Αθήνα 1997, 196.

² Докторскиот труд на колегата Н. Папагеоргиос (Ν. Χ. Παπαγεωργίου, *Το καθολικό της Αγίας Παρασκευής και Ο Ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Σαμαρίνας Γρεβενών. Συμβολή στη μελέτη της θρησκευτικής ζωγραφικής στη δυτική Μακεδονία στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα*, (одбранет на Солунскиот универзитет

Според истражувањата на Н. Х. Папагеоргиос, првите датирани и потпишани дела на Михаил се икони за иконостаси на цркви во родното место и поблиската околина на Епир и Тесалија. Тоа се иконите од 1811 г., наменети за иконостасот на митрополитската црква во Самарина - Успение на Богородица, каде што на престолната икона Богородица со Исус Христос, зографот го оставил својот потпис „...Δια χειρος Μιχαίλ αναγνώστου υιου Δημητρίου 1811.“³ Следните икони, меѓу кои досега се публикувани само две, Михаил ги работи четири години подоцна за иконостасот на манастирската црква Преображение Христово, во непосредна близина на Самарина. На престолната икона Богородица со Исус Христос тој се потпишал со идентична формулација: „...Δια χειρος Μιχαίλ αναγνώστου υιου Δημητρίου εκ ταυτης/κομπολεως Σαμαρνης 1815.“⁴ (сл. 3) Само две години подоцна неговата работа се посведочува со потписот на престолната икона Исус Христос Велики Архиепископ во цр. Св. Параскева во епирското село Коница: „...Δια χειρος Μιχαίλ αναγνώστου του εκ - Σαμαρνης 1817.“⁵ (сл. 4)

Логична е претпоставката дека довербата што му ја укажале црковните авторитети на овој зограф уште со првиот самостоен ангажман - сликањето престолни икони за самаринскиот митрополитски храм, зборува за искусен зограф, кој секако бил над шеснаесетгодишна возраст, имајќи предвид дека претходно задолжително морал да помине

во 2004 г.), за првпат дава сеопфатен приказ на дела од потесниот круг на сликарската работилница во која започна да работи Михаил, а чиј најобеман потфат се сидните слики во двата храма во непосредната близина на Самарина.

³ *Ibid*, 306, πιν. 99 α.

⁴ *Ibid*, 306-307, πιν. 99 β, γ.

⁵ *Ibid*, 307, πιν.100 α.

сл. 1 Живопис во факоникон на цр. Св. Параскева, Самарина

извесен период на обука.⁶ Конкретни сознанија за неговото претходно учество во сликарски проект во кој го учел занаетот немаме, но податоците од подоцнежната заедничка работа со неговиот татко Димитир на ѕидното сликарство, како и задолжителното споменување на татковото име во наведените самостојни иконописни дела, упатуваат на претпоставката дека Михаил се образовал во зографска тајфа во која учествувале или ја предводеле членови на неговото потесно семејство. Единствената засега позната заедничка работа на Михаил со неговиот татко Димитар, наедно и негово прво евидентирано учество во изведба на ѕидно сликарство, е живописот во наосот и куполата на споменатата црква во близината на Самарина - Преображение Христово, завршен во октомври 1819 г., каде што според натписот над влезот во наосот, покрај името на главниот мајстор Димитар, се наведуваат имињата на двајцата негови соработници - Михаил анагност и Папа Јован анагност.⁷ (сл.5).

Информирајќи за работата на зографите во Преображенската црква, К. Макри смета дека споменатите Димитар и Михаил во натписот се браќа.⁸ Ова мислење не го прифаќа Н. Х. Папагеоргиос, меѓу другото, тргнувајќи и од прецизноста на информациите на повеќето од досега познатите натписи каде што се споменуваат имињата на Дими-

тар и Михаил,⁹ во кои не се навестува таков роднински однос. Од друга страна, нашите истражувања на делата во Македонија и во Албанија укажуваат дека секаде каде што Михаил го наведува името Димитар, тој зборува или за својот татко или за постариот син Димитар.¹⁰ Потребата од извесна претпазливост околу заземање став за прашањето што го наметнува К. Макри, доаѓа од нашите согледувања за една подоцнежна икона (1828 г.), донесена во цр. Св. Атанасиј во кичевското село Големо Црско, на која е потпишан зографот „Димитар од Са-

марина”, а за кој М. М. Машниќ смета дека е син на Михаил.¹¹ Меѓутоа, на оваа икона, со претстава на архангел Михаил, сликарскиот јазик на зографот, со изразит графички приод во обработката на ликот на архангелот и крилјата, се разликува од познатите самостојни и заеднички дела на Димитар и неговиот татко Михаил, препознатливи по јадрите фигури, моделирани со исклучително богата колористичка палета, што нè наведува на помисла дека можеби се работи за самостојно дело не на неговиот син, туку на неговиот татко Димитар или пак на друг самарински зограф од ова време и со исто име. Ова дотолку повеќе што во натписот ја нема вообичаената информација што ја наведува Димитар секогаш во своите дела во врска со неговото потекло, потенцирајќи дека е „син на Михаил од Самарина”,¹² што логично би следувало и при сликањето на ова рано дело доколку е негово.

⁹ *Ibid*, 99; Φ. Πιομπινος, *op.cit.*, 37; Μ. Χατζηδακης-Ε. Δρακοπουλου, *op.cit.*, 196.

¹⁰ Сп. компаративни анализи и документација за делата на постариот син на Михаил, Димитар, во манастиро Даниил, во докторскиот труд на Ј. Тричковска, *Делата во Македонија на сликарското семејство на Михаил од Самарина*, одбранет на Филозофскиот факултет во Скопје во март 2009.

¹¹ М. М. Машниќ, *Дела од раната фаза од творештвото на Михаил анагност и син му Даниил*, Зборник на Музејот на Македонија, бр. 2, Скопје 1996, 273-274, сл.6.

¹² За ова прашање види во поглавјето: Зографот Димитар (Даниил) во докторскиот труд на Ј. Тричковска, *Делата во Македонија*, 97-108.

⁶ *Ibid*, 313-314.

⁷ Натписот е објавен кај: Κ Μακρής, *Οι ζωγράφοι της Σαμαρίνας*, 76; Ν. Κ. Μουτσοπουλου, *op.cit.*, 229, no. 578; Ν. Χ. Παπαγεωργίου, *op.cit.*, πιν.1 β.

⁸ Κ Μακρής, *Οι ζωγράφοι της Σαμαρίνας*, 56.

сл.2 Поклонување на Агнецот, олтарна апсида на цр. Свето Преображение, Самарина, 1819, детаљ

Зографскиот натпис од Преображенската црква во Самарина е интересен и во контекст на нашите најнови сознанија за неколку икони од цр. Св. Петка во с. Маловишта, Битолско, (сл.6) отварајќи го прашањето за личноста на вториот соработник на Димитар во самаринскиот храм, споменатиот Папа Јован анагност. Имено, стилскиот израз на зографот кој во 1828 г. се потпишал на една од петте икони, кои некогаш претставувале сликарска целина на певницата на цр. Св. Петка во Маловишта,¹³ потсетуваат на одделни партии од живописот на Преображенската црква во Самарина како и на графицизмот на стилот на зографот, автор на иконата од Големо Црско, односно даваат основа за претпоставка дека се работи за

¹³ Зографот Јован, потпишан како „...син на Димитар од Самарина“, е автор на петте икони од 1828 г., со претстави на светите апостоли Лука, Марко, Јован и Матеј кои, заедно со иконата на Исус Христос, некогаш ја формирале сликаната целина на певницата во храмот Св. Петка во с. Маловишта. Одредени стилско-ликовни карактеристики (нагласен графицизам, несразмерни пропорции на монументални фигури, интензивен колорит), укажуваат на сличности со одредени партии од живописот во Преображенската црква во Самарина. Податокот за времето на изведбата на иконите и потписот на зографот, според нас дава можност за претпоставка дека зографот од Маловишта е еден од зографите на тајфата што работела претходно во самаринските храмови. Зографот се потпишал на грчки на иконата на Исус Христос. Иконите се објавени во монографијата за црквата во Маловишта: Р. Палигора, *Св. Петка, Маловишта*, Битола 2006, 97, кат. бр. 40-44.

истиот зограф од тајфата на Димитар, можеби и за неговиот втор син, односно брат на Михаил, споменат во наведениот натпис за живописувањето на храмот веднаш по името на Михаил. Дилемите ќе може да се разрешат откако подетално ќе бидат анализирани наведените дела на двајцата зографи што доаѓаат од Самарина во ова време, Јован (авторот на иконите од цр. во Маловишта) и Димитар (авторот на иконата од Големо Црско), што од своја страна сигурно ќе дадат корисни податоци за поширокиот круг на една самаринска зографска тајфа, можеби и за поширок сликарски круг на семејството на зографот Михаил.

Во прилог на констатацијата за роднинската врска син - татко на Михаил и Димитар во почетните ангажмани, извесна потврда дава натписот што говори за првата самостојна, односно водечка улога на зографот Михаил на сидно сликарство, живописот во наосот на цр. Св. Апостоли во Клиново, во областа Калампак, каде што зографот, во натписот над влезот на храмот, на своето име го додава татковото име: „...Δια χειρος του ευτελους κ(αι) αμαρτωλου, Μιχαηλ αναγναστου Δημητριου του εκ Σαμαρινης ...“¹⁴ Бидејќи во овој натпис не е наведена годината, во еден од нашите претходни трудови за зографот Михаил ја изнесовме претпоставката дека живописот најверојатно е работен непосредно по 1789 г.,¹⁵ водејќи се од податоците на грчкиот истражувач Φ. Πјобинос, кој во кратката белешка за сликарството на „Михаил Анагност на Димитар“ во храмот, посочува година кога била изградена црквата.¹⁶ Апсолвирајќи повеќе прашања во врска со овој храм, кои главно се однесуваат на толкувањата на еден натпис што го задржал вниманието на претходните истражувачи од историско-социолошки аспект,¹⁷ Н. Х. Папагеоргиос ја отфрла

¹⁴ Целиот натпис, изведен над влезот во наосот на храмот е цитиран кај: Ν. Χ. Παπαγεωργίου, *op.cit.*, 307, πιν. 97 α.

¹⁵ Ј. Тричковска, *Живописот во цр. Св. Ѓорѓи Победоносец во с. Рајчица, Дебарско*, магистерски труд одбранет на Филозофскиот факултет во Скопје 2000 г., 148-149.

¹⁶ Φ Πιοβίνος, *op.cit.*, 37.

¹⁷ М. Гаридис се задржува на еден интересен натпис од олтарниот простор, со значење на поменик, во кој за

сл. 3 Богородица со Исус Христос, 1815 г., престолна икона од цр. Свето Преображение, Самарина

сл.4 Исус Христос Велики архијереј, 1817 г., престолна икона од цр. Св. Параскева, с. Коница

можноста за учеството на Михаил во првата фаза од живописувањето на храмот, која се одвивала непосредно по градењето, и смета дека тој е автор на поголемиот дел од живописот во наосот и куполата, изведен во 1820 година која, овојпат без името на зографот, е испишана во тамбурот на куполата.¹⁸ Во прилог на тоа се наведуваат сличности со престолните икони од истата црква, кои Михаил ги работел во 1821 г., при што на една од нив (Богородица со Исус Христос), го оставил својот потпис: „Δια χειρος Μιχαηλ αναγνώστου / του εκ Σαμαρινης: 1821”.¹⁹

Живописот во куполата (претставата на Исус Христос Пантократор) на големиот манастирски храм Св. Параскева во близината на Самарина од 1821 г., заедно со иконите од Клиново, се послед-

првпат јасно се разграничуваат имињата по етничка основа, односно на оние што им припаѓале на грчката и на влашката заедница, сп. М.Γαρίδης, *Οι επιγραφές του Κλεινοβού*, 183-203.

¹⁸ Ν. Χ. Παπαγεωργίου, *op. cit.*, 308-309.

¹⁹ *Ibid*, 308, πιν.100 β, γ.

ните евидентирани дела на зографот Михаил на територијата на денешна Р. Грција, односно во храмовите во близина на неговото родно место. Во контекст на информациите што ги добиваме од потписите на раните дела на Михаил треба да укажеме на уште една специфика, којашто во понатамошната негова работа се помалку ќе се следи. Имено, на сите досега посочени дела Михаил се потпишува со додавката „анагност” („*αναγνώστου*”). Во науката е веќе апсолвирано ова прашање, односно утврдено е дека не се работи за додавка што би претставувала одредница за неговиот род/потекло, туку за активна црковна функција на чтец.²⁰ Голем број публикувани зографски натписи од грчките истражувачи зборуваат дека улогата на чтец била мошне честа меѓу грчките зографи од XVIII и XIX век,²¹ што

²⁰ Μ. Μ. Μашνίκ, *нав.дело*, 273.

²¹ Во деталниот список на грчки зографи од ова време, Μ. Χασιδακис посочува 14 зографи што се потпишуваат со додавката „анагност”. Сп: Μ. Χατζιδακης, *Ελληνες ζωγράφοι*, 162-164.

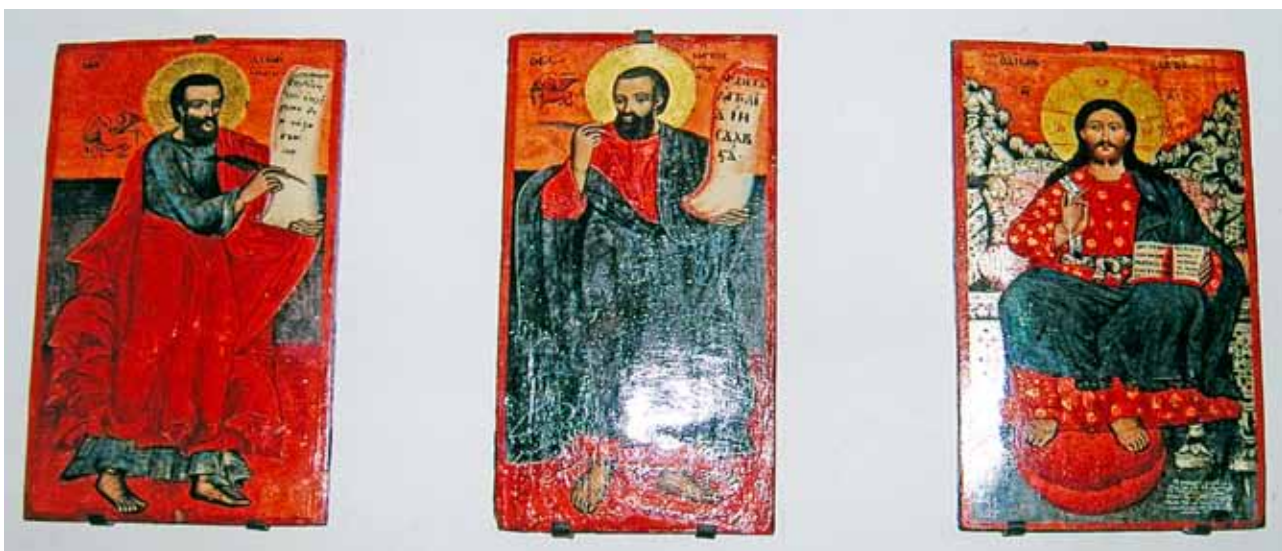

сл. 5 Натпис над влезната врата во наосот на цр. Свето Преображение, Самарина

промоција на зографот пред двајцата влијателни црковни лица за добивање работа. Идентичниот потпис само уште на едно дело, подоцнежната икона од с. Подвис, веројатно е „потсетување” на некогашната функција, а не и активно продолжување со истата.

Преселбата во Македонија - првите нарачки во Битола и во Охрид

Имајќи ги предвид драматичните случувања околу подготовките и започнувањето на грчкото востание во дваесеттите години на XIX век, како и се уште свежите спомени од повеќедецениските зулumi врз населението на овие простори што ги правеле приврзаниците на Али паша Јанински,

сл. 6 Икони од певницата во цр. Св. Петка, с. Маловишта, зограф Јован од Самарина, 1828 г.

значи дека постоела традиција оваа функција да биде доделувана на световни и образовани лица, а за такви се сметале и зографите. Овој, во прв ред статусен предзнак, значаен за животописот на зографите во нивната потрага по работа пред црковните авторитети, е една од главните причини за додавањето на наведената формулација во потписите на нивните дела. Колку што ни е познато, по напуштањето на родното место и преселувањето во регионот на Битола, Михаил само уште трипати ќе се потпише наведувајќи ја својата (поранешна) црковна улога - на дарохранилицата (1826 г.), нарачка на пелагонискиот митрополит Григориј, на иконата Богородица со Исус Христос и св. Јован Претеча (1829г.), нарачана од игуменот на Бигорскиот манастир, архимандритот Арсениј и на една друга Богородичина икона (1834 г.), најдена во цр. Св. Атанасиј во с. Подовис.²² Двете први дела се еден вид пристапница/

сосема е веројатно да се претпостави дека меѓу многуте семејства од југозападниот дел на Балканот, претежно Власи, кои во ова време ги напуштале родните огништа, било и семејството на Михаил, упатувејќи се кон Крушево, безбедното планинско место во централниот дел на Македонија во кое само педесетина години претходно била формирана една од најголемите влашки населби во регионот.²³ Впрочем, потврда за преселувањето на семејството на Михаил во Крушево дава самиот зограф во натписот на една икона за која се смета дека била наменета за цр. Св. Никола во Крушево.²⁴

на на св. Јован да се поврзуваат со 1020 година и неколку други прилози кон проучувањето на Бигорскиот манастир, Културно наследство VI, Скопје 1975, 102; М. М. Машник, Дела од раната фаза, 273.

²³ За оваа проблематика, пошироко: Ј. Трчковска, Делата во Македонија, 9-27, со литература за преселничките бранови на Власите во ова време.

²⁴ Ν. Μπαλλας, Ιστορία του Κρουσοβου, 24, Θεσσα-

²² К. Балабанов, Дали е оправдано основањето на Бигорскиот манастир и сликањето на иконата посвете-

сл. 7 Поклонување на Агнецот, 1827 г., олтарна апсида на цр. Св. Димитриј во Охрид

По задомувањето на своето семејство во Крушево, Михаил побарал работа кај оној што можел најмногу да му ја обезбеди - црковниот поглавар надлежен за оваа област, пелагонискиот митрополит Григориј (1826-1833). Зографските квалитети коишто Михаил ги потврдил со сликањето на две дела нарачани од митрополитот во 1826 г. - дарох-

ранилиницата за митрополитскиот храм Св. Димитриј во Битола²⁵ и престолната икона на Исус Христос Цар над Царевите за трескавечкиот иконостас,²⁶ оставиле силен впечаток кај влијателниот грчки владика што ќе придонесе токму тој да посредува во следните сликарски ангажмани на Михаил.

λωνικη 1962. Текстот, пренесен од Н. Папагеоргиос, гласи: „εις τους εκ Σαμαρίνης ζωγράφους Μιχαήλ και τους υιούς αυτού Δανιήλ, πρωτοσύγκελλον του Αγίου Πελαγονίας και Νικόλαον, οι οποίοι είχαν μετοικήσει ολίγν προ της ανεγέρσεως“: „од Самаринските зографи Михаил и неговите синови Даниил, протосингел на светата Пелагонија и Никола, кои се имаат преселено нешто пред градењето/подигањето“ (се мисли на храмот за кој била наменета иконата). Н. Папагеоргиос смета дека иконата е изработена во 1831-1832г., односно во времето на градењето на храмот Св. Никола. Меѓутоа, повеќето податоци изнесени од Михаил во овој натпис зборуваат за подоцнежнo време на сликањето на иконите за крушевскиот храм, а дека формулацијата „... кои се имаат преселено непосредно пред градењето/подигањето (на храмот)“, го одредува времето на нивното преселување во Крушево, а не и на изведбата на иконите. За жал, ни храмот на Св. Никола ниту иконата за која станува збор денес не постојат, со што се оневозможува целосно расчистување на дилемите што ги отвора наведениот натпис. Свои видувања во врска со ова прашање: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија*, 85-87;

²⁵ За ова дело, различно именувано во врска со неговата функција, види кај: А. Балабанов, *Дали е оправдано основањето*, 101; Ј. Тричковска, *Западњачки утицаји на црквено сликарство у Македонији преко зографа Михајла и Димитира из Самарине*, во: *Западно-европски барок и византијски свет*, Београд 1991, 209; А. Николовски, *Живописот во манастирот Свети Јован Бигорски од XVIII и XIX век*, во: *Манастир Свети Јован Бигорски (зборник на трудови)*, Скопје 1994, 112, заб. 17; Ј. Андреевска, *Крушевски зографи-иконописци и нивно место у уметности Македоније XIX века*, ЗЛУ 26, Нови Сад 1990, 290). М. Машниќ ја утврдува вистинската функција (дарохранилица) и вооедно го цитира и коментира зографскиот натпис: М. М. Машниќ, *Дела од раната фаза*, 270.

²⁶ Иконата на Исус Христос ја спомнуваат: А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, София 1965, 280; Б. Бабиќ, *Манастирот Трескавец со цр. Свето Успение Богородичино*, во: *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, т. IV, Скопје 1981, 44; Ј. Андреевска, *нав.дело*, 291. М. М. Машниќ го дава калкиран натписот со посветата на митрополитот Григориј (М. М. Машниќ, *Дела од раната фаза*, 271).

сл. 8 Царски двери, 1827 г.,
цр. Св. Димитриј, Охрид

Препораката на митрополитот Григориј кај имотната и влијателна влашка клиентела во Охрид е веројатно главната причина првите нарачки Михаил да ги добие во овој град. Од овој прв престој на Михаил во Охрид,²⁷ покрај веќе атрибуираната икона на Богородица со Исус Христос и други светители, нарачана од непозната охридска фамилија во 1827 г.,²⁸ во истата година тој работи

²⁷ Во последната деценија од работниот и животен век на Михаил е евидентирано неговото повторно престојување во Охрид. Во 1840 г., заедно со помладиот син Никола тој ќе работи на иконостасните и други икони за црквите Св. Ѓорѓи и Св. Никола во „Влашко маало“. Наша претпоставка е дека при овој престој во Охрид или пак малку по градењето на црквата Успение на Богородица-Каменско (1832), тајфата на Михаил започнала со живописувањето на олтарот на овој храм, на што укажува оригиналниот сликан слој на претставите на словенските просветители, подоцна пресликувани од зографот Дичо (1864). Детално за овие ангажмани на Михаил во Охрид: Ј. Тричковска, *Делата во Македонија*, 20-25.

²⁸ Прво споменување и иконографска анализа на оваа икона, атрибуирана како дело на корчански зограф,

на „обнова“ на оштетениот живопис и на комплетирање на малата иконостасна целина во храмот на Св. Димитриј, метох на цр. Света Богородица Перивлепта.²⁹ Во олтарната апсида ги насликал Поклонувањето на Агнецот (сл. 7) и Богородица со Исус Христос и пророци, во ѓаниконската ниша - старозаветниот патријарх Мелхиседек, а во протезисот - редуцирана варијаната на Оплакувањето Христово. Фигурите на архиѓаконите Стефан (?) и Роман Мелод се поставени на тесните ѕидни површини меѓу протезисот и апсидата, односно меѓу ѓакониконот и апсидата. Иконостасните икони што може да му се припишат на овој зограф се престолните икони Исус Христос, Богородица со Христос и Св. Димитриј, допјасјето на Исус Христос во медалјон на резбареното надверие и сликаните партии на царските двери на кои, покрај Благовештението, се претставени и фигурите на светите литургичари Никола Мирликиски, Јован Златоуст, Василиј Велики и Григориј Богослов.³⁰ (сл.8)

Други дела што може да му се припишат на Михаил од престојот во Охрид се неколку икони кои според тематиката, димензиите и намената, им припаѓале на најмалку две иконостасни целини. Две од нив, посветени на Богородица со Христос и една со допојасје на св. Јован Претеча, пронајдени во манастирот Св. Наум Охридски,³¹ биле централен дел(ови) на иконостасна Деисизна

кај: М. М. Машник, *Ликовите на св. Наум Чудотворец и св. Климент Охридски на иконата Богородица со Христос и други светители*, Зборник на Музејот на Македонија бр.1, Скопје 1993, 203. Авторката повторно се навраќа на иконата атрибуирајќи ја како дело на Михаил, сп.: М. М. Машник, *Дела од раната фаза*, 272.

²⁹ Краток осврт на сликарството на Михаил во цр. Св. Димитриј (XIV век), дава: А. Серафимова, *Фрескоживописот во црквата Св. Димитриј во Охрид во контекст на градското сликарство од втората половина на XIV век*, Зборник за средновековна уметност, 6, Скопје 2007, 66-67.

³⁰ На малиот иконостас се поставени икони од различно време. Композицијата Чин (изведена на монолитна дрвена подлога) и Крстот-Распение се смета дека потекнуваат од XVII век, види: А. Серафимова, *Фрескоживописот во црквата Св. Димитриј*, 67, заб.19. Годината на изведбата на иконите што ги атрибуираме како дела на Михаил е наведена на долниот раб на иконата Богородица со Христос. Каталогска обработка на оваа икона кај: М. Георгиевски, *Претстави на Христос и Богородица во охридскиот иконопис*, Охрид 2000, кат.бр. 23.

³¹ Иконите се заведени во Централниот регистар на Републичкиот завод за заштита на спомениците на културата/Национален конзерваторски центар - Скопје, под броевите: 6968, 6970 и 6971.

сл.9 Крст-Распение, околу 1827 г., експонат во куќата на Робевци, Охрид

композиција. На некој од тие иконостаси му припаѓал и Крстот-Распение (сл.9) кој денес претставува експонат во етнолошката музејска поставка во куќата на Робевци во Охрид.³² Во опусот на делата на тајфата на зографот Михаил од престојот во Охрид би ја вклучиле и иконата на Богородица со Исус Христос и светители (во приватна сопственост), која ни беше неодамна достапна за раз-

³² Распението Христово, изложено во една од гостинските соби на фамилијата Робевци, за првпат се атрибуира како дело на зографската работилница на Михаил. Наоѓајќи големи сличности со претходно наведените иконостасни икони од цр. Св. Димитриј, сосема е веројатна претпоставката дека Крстот-Распението било наменето за иконостасот на овој храм.

гледување.³³ (сл. 10 и 11) Имајќи предвид дека таа првпат се презентира пред пошироката јавност, ќе укажеме на некои нејзини специфики. Покрај централната претстава на Богородица со Христос, формирајќи деисизна композиција со допојасјата на св. Јован Крстител и св. Јован Богослов, од страните, во шест поделени полиња се претставени допојасја на по двајца светители, додека во долниот хоризонтален фриз се сместени фигури на уште четворица светители.³⁴ Присуството на

³³ Иконата е една од последните евидентирани икони во Националниот конзерваторски центар. Досието е достапно во Документациониот центар на оваа институција.

³⁴ Од левата страна (одгоре надолу) се претставени: св. Наум и св. Климент Охридски, св. Харалампииј и

сл. 10 Богородица со Христос и светители, околу 1827 г., икона во приватна сопственост

сл. 11 Св. Наум и св. Климент Охридски, детаљ од иконата Богородица со Исус Христос и светители

ликовите на св. Наум и св. Климент Охридски упатува на нејзиното охридско потекло, односно

св. Никола и св. Ѓорѓи на коњ. Од десната страна се: св. Василиј и св. Спиридон, св. Атанасиј и св. Антониј и св. Димитриј на коњ. На долното хоризонтално пано се претставени: св. Теодор (!), св. Дионисиј - монах, игумен на непознат манастир (носејќи модел на еднокорабен храм во раката), св. Јоасаф и св. Петка. За утврдување на личностите од оваа група светители - св. Дионисиј и св. Јоасф, неопходни се подетални истражувања.

на сличности во тематската и иконографска концепција на иконата од 1827 г., исто така од охридска провиниенција, претходно агрибурана како дело на Михаил.³⁵ Паралелите со оваа датирана икона, како и со споменатиот живопис и иконопис во цр. Св. Димитриј во Охрид, укажуваат на аргументирани претпоставки за уште едно дело на Михаил од времето на неговиот (прв) престој во Охрид.

³⁵ М. М. Машниќ, *Ликовите, нав.дело 203*; истата: *Делата од раната фаза, нав.дело, 272*.

сл. 12 Св. Сава, св. Јован Дамаскин и св. Варвара, 1829 г., икона од цр. Свето Благовештение во Тирана

Престојот во Албанија

Првите пообемени проекти на Михаил надвор од територијата од којашто доаѓа се иконите работени за цркви во денешна Албанија. Засега постојат податоци само за икони што ги насликал за црквите Свето Благовештение во Тирана и Св. Богородица во Елбасан.

Повеќето од иконите од тиранската црква Благовештение за првпат се публикувани неодамна, во каталогот на икони од збирката на Националниот музеј за средновековна уметност во Корча.³⁶ Се работи за пет иконостасни икони: Обрезање Христово, Воскресение Христово, Св. Јован Владимир и Талелај, Св. Сава, Јован Дамаскин и Варвара и Исус Христос Господар на Светот. Само на последната икона (Исус Христос) пос-

³⁶ E. Drakopoulou, *Icons from the Orthodox Communities of Albania*, Thessaloniki 2006, cat. no. 55, 56, 57, 58, 68.

тои зографски запис според кој таа е изработена во 1830 г., како заедничко дело на Михаил и неговиот син Димитар: „Δια χειρος των ταπεινων ζωγραφων Μιχαηλ και Διμητρου του υου αυτου αωλ”.³⁷ Не препознавајќи го стилот на зографот Михаил, колешката Е. Дракопулос остантите наведени икони ги атрибуира како дела на зографот Атанас, помладиот од познатите корчански браќа Константин и Атанас, чија плодна работа на поширокиот јужнобалкански простор се следи во последните децении на XVIII век. Авторката остава временски распон од скоро две децении (1760-1780), како период во кој би можеле да бидат изработени иконите и покрај наведената 1829 г. на една од нив (иконата Св. Сава, Јован Дамаскин и Варвара), за којашто Е. Дракопулос смета дека е подоцна испишана.³⁸ (сл.12) Точно е дека иконографските и стилско-ликовните карактеристики на овие икони потсетуваат на работата на корчанските браќа-зографи и тие можат да послужат како најдобар аргумент за нивното исклучително влијание во формирањето на стилот на зографот Михаил. Меѓутоа, само бегло споредување со досега публикуваните дела на Михаил и на неговиот постар син Ди-

митар, од приближно истото ова време (датираната икона од Тирана, иконите од манастирот Св. Јован Бигорски),³⁹ може да го потврди авторството на Михаил како и можното учество на неговиот син Димитар на тиранските икони. Во таа смисла и тезата дека годината 1829 е подоцна испишана е неприфатлива, дотолку повеќе што ракописот, како на сигнатурите така и на годината, е карактеристичен за сите познати дела на Михаил и неговата работилница.

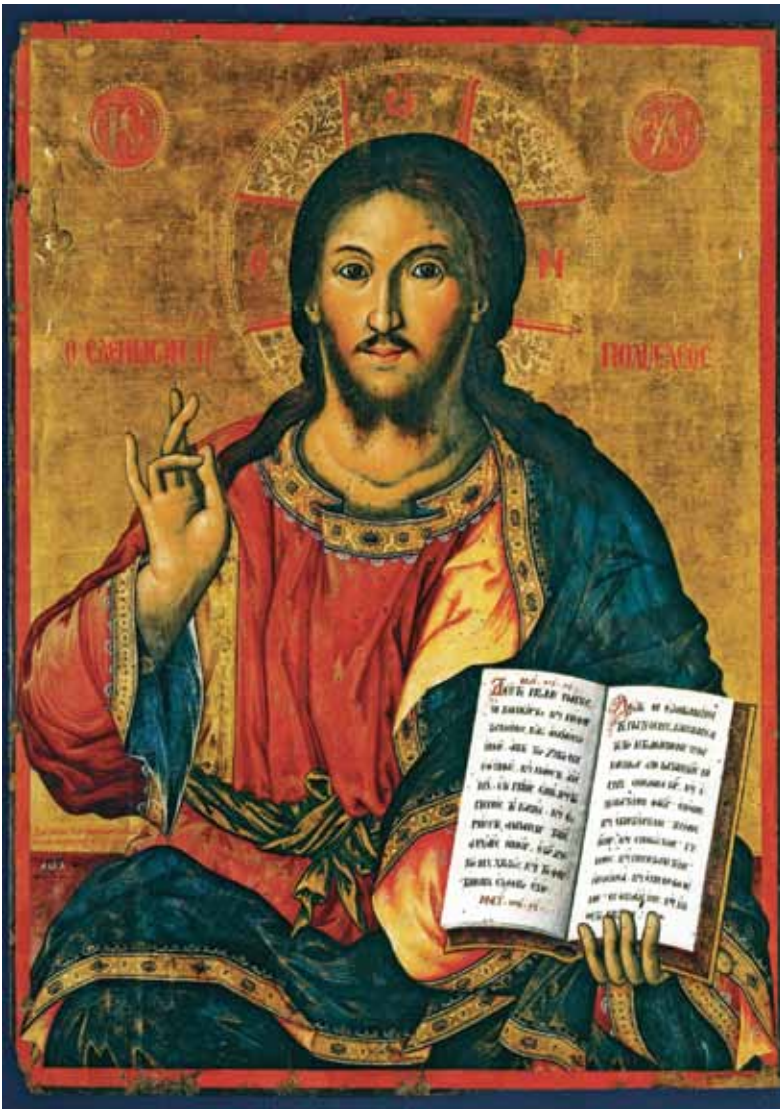
Од цр. Успение на Богородица во Елбасан се публикувани десетина икони на Михаил.⁴⁰ Меѓу

³⁷ *Ibid*, cat. no. 68.

³⁸ *Ibid*, cat. no. 57.

³⁹ Сп. публикувани икони од Бигорскиот манастир во Зборникот на трудови за манастирот Свети Јован Бигорски: *Манастирот Свети Јован Бигорски*, Скопје 1994.

⁴⁰ Иконите се првпат публикувани во: *Trésors d'art albanais - Icônes byzantines et post-byzantines du XIIe au XIXe siècle*, Nice - Musée National Message Biblique Marc Chagall, 3 juillet-7 octobre 1993, 113-119. Некои од

сл. 13 Исус Христос Велики архијереј, 1830 г., икона од цр. Свето Благовештение во Тирана

нив е групата престолни икони - Св. Ѓорѓи, Св. Никола, Богородица Царица со Христос, Исус Христос, Св. Јован Претеча и сликаните партии на дверите.⁴¹ Во врска со другите зачувани икони, кои некогаш ги краселе горните катови на елбасанскиот иконостас, истражувачите го потврдуваат авторството на Михаил, а според испишаната 1828 г. на некои од нив - и времето кога

овие дела, како и други икони од Корчанскиот музеј, подоцна ги објави колегата К. Наслази: Dr K. Naslazi, *Influenca e shkollës ikonografike të Korçës te disa piktorë të shek XIX Mihal dhe Dhimitër Anagnosti*, Monumentet, Tirane 2002, 107-123.

⁴¹ Комплетот престолни икони е публикуван во каталогот по повод изложбата во Минхен во 2001-2002: *Ikonen aus Albanien, Sakrale Kunst des 14. bis 19. Jahrhunderts*, Staatliches Museum für Völkerkunde München, 2001, cat. no. 35-38.

сите икони биле завршени. Од нив се публикувани - Христовиот лик на риза (Мандилион), допојасје на св. Ѓорѓи, св. Ѓорѓи и св. Димитриј на коњ, допојасје на св. Димитриј, Св. Константин и Елена, Влегување во Ерусалим, Живоносен источник, Собор на апостоли и Крст-Распетие со придружните икони на Богородица и св. Јован Богослов.⁴² За жал, скудните податоци за овие дела не нудат оптимални можности за утврдување на самостојна работа на Михаил или заедничка работа со неговиот син, како и за потврдување на формулацијата што ја даваат албанските истражувачи за овој зограф, именувајќи го како „Михаил анагност“ (веројатно преземајќи податоци од првите икони на Михаил во северна Грција), бидејќи не постои зографски натпис со таква формулација на ниедна од забележаните елбасански икони, ниту на оние од Тирана.

Иконите од Тирана и Елбасан се важен материјал за хронолошко уточнување на втората (или преодна) фаза во зографскиот опус на Михаил, за чија изработка тој престојувал (или почесто се навраќал) во текот на две години во Албанија (1828-1830). Истовремено, благодарение на единствениот натпис на иконата на Исус Христос од тиранската црква, (сл.13), можеме да го документираме, според

нас, првото вклучување на неговиот син Димитар како доволно искусен партнер за споменување во заедничката зографска работа што набргу ќе продолжи во манастирот Св. Јован Бигорски, нивно то повеќедецениско престојувалиште во кое ќе остварат исклучително моќни самостојни и заеднички дела.

⁴² За посочените икони види: *Ikonen aus Albanien, Sakrale Kunst des 14. bis 19. Jahrhunderts*, cat.no. 53 и 54. (Мандилион и Св. Ѓорѓи), Y. Drishti, *Ikona Shqiptare Shek. XIII-XIX*, каталог од изложбата во Римини (Италија), од 19 мај-18 октомври 2000, cat.no. 35, 36 и 37 (Св. Ѓорѓи и св. Димитриј на коњ, допојасје на св. Димитриј и св. Константин и Елена), *Trésors d'art albanais*, cat.no. 91, 92 и 95 (Влегување во Ерусалим, Живоносен источник и Собор на апостоли), Dr K. Naslazi, *op.cit*, fig.19 и 20 (Крст-Распетие со придружните икони).

Julia TRIČKOVSKA

CHRONOLOGY OF THE EARLY WORKS OF THE ZOGRAPHER MICHAEL (ANAGNOST) OF SAMARINA

Summary

The early engagement of the zo-grapher Michael Anagnost involves painting of icons and frescos in the Orthodox temples found in vicinity of his native place, the Vlach village of Samarina that spreads on the hills of mount Pindus. So far according to the research the first individual works of this painter are the icons intended for the two churches at Samarina, the Dormition of the Holy Virgin, accomplished in 1811, and the icons for the iconostasis for the church of the Holy Transfiguration painted in 1815. Two years later in the nearby village of Konica he appears as the author of the icons for the iconostasis in the church of St. Nicholas.

Although we have no specific data regarding the beginning and the development of the zo-grapher career of Michael it can be presupposed that he worked his way among the native zo-graphers from Samarina whose works from the first decades of the 19th century are found in a number of temples in Epirus, Thessaly, and later in south-west Macedonia. Among these zo-graphers was his father Dimitar, which Michael often includes in the signature of his works. For now we are only familiar with one of their mutual projects, the wall painting in the nave of the church of the Holy Transfiguration in Samarina from 1819.

According to the inscription in the church of the Holy Transfiguration beside the names of Dimitar and Michael an assistant zo-grapher is mentioned by the name of Jovan Papa Anagnost. The style and artistic features of this painting is related to the recently published icons from the choir pulpit of the church of St. Petka (Paraskevy) in the v. Malovišta near Bitola from 1828, for which we assume were made by the same author.

In his native region the last recorded works of Michael are the wall paintings in the dome of the church of St. Paraskevy at Samarina from 1821, and the icons from the same year in the church of the Holy Apostles at Klinovo in the region of Kalampaka.

Settling in Macedonia apart from the first works commissioned by Grigorius the Metropolitan of Pelagonia in 1826, the artophorion for the church of St. Demetrius in Bitola and the Despoticon of Jesus Christ in the monastery of Treskavec from 1827, the zo-grapher Michael had a short stay in Ohrid where he was appointed by the Vlach clients to paint icons and wall decoration in the medieval temple of St. Demetrius, a dependency of the church of the Holy Virgin Peribleptos. In this paper for the first time we attribute one more icon to this author which is in private ownership and depicts the Holy Virgin and Christ with saints, among them the Sts. Clement and Nahum, furthermore several icons from the iconostasis of the monastery of St. Nahum of Ohrid, and one of them which is exhibited in the house of the Robev's family. Michael's largest assignment from the first stay in Ohrid was the restoring of the wall paintings in the church of St. Demetrius and completing the iconostasis.

During 1838-1830 he painted icons for the Albanian temples the Holy Annunciation in Tirana, and the Dormition of the Holy Virgin at Elbasan. On one of the icons from the church in Tirana for the first time the assistance of Michael's oldest son Dimitar is noted. This partnership will become intense and will continue through the many years of their stay in the monastery at Bigor where many powerful individual and joint works were created.